

Simona Kranjc

UDK 81'276-053.2:81'367

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Skladnja in otroški govor¹

1 V 50. letih tega stoletja je celotno delo na področju psihologije jezika brezpogojno sprejelo določen pogled na jezik. To obdobje sovпада z obdobjem, ko je jezikoslovje prvič po strukturalizmu v 20. stoletju izredno napredovalo. Pojavila se je kibernetika in začeli so raziskovati afazijo. V jezikoslovju se je poudarek posvečal najprej skladnji, v Parizu je bil nosilec skladenjskih raziskav L. Tesnière (izoblikoval je teorijo dependenčne slovnice), v Združenih državah Amerike pa Chomsky s tvorbeno-pretvorbno slovnico. V šestdesetih letih se začenjajo prve raziskave generativne semantike (Katz, Fodor). V sedemdesetih letih pa so že osnovane prve besediloslovne raziskave.

Domneve, ki podpirajo pogled na jezik z vidika psihologije jezika, se zdijo tako naravne, da se o njih niso nikoli spraševali. Prvič, postavili so vrsto zelo splošnih domnev o delovanju možganov in razumu. Možgani so predmet raziskav na področju biologije, fiziologije itn. in so materialni pojav, razum pa je postal predmet kognitivnih raziskav. Možgani so omejene velikosti. Imajo omejeno število nevronov. Obstajajo tako omejitve maksimalne hitrosti, pri kateri se lahko nevroni sprožijo, kot razlike med hitrostmi delovanj, ki so funkcionalno učinkovita. Možgani so zato lahko le v omejenem številu funkcionalno različnih stanj delovanja, to je v stanjih, ki so izvor različnih obnašanj. Domneva se, da je razum odvisen od delovanja možganov. Zato obstaja samo omejeno število različnih stanj razuma, zelo veliko število, vendar omejeno.

Postavljenih je bilo veliko domnev o jeziku in načinu, kako je ta strukturiran. To vprašanje je postalo osrednji predmet skladenjske obravnave. Stavek je sestavljen iz enot, povezanih skupaj. O teh enotah se običajno misli kot o besedah, vendar so to lahko fonemi (najmanjše enote, ki lahko spreminjajo pomen) ali morfemi (najmanjše enote jezika, ki nosijo pomen). Enote se proizvajajo in zaznavajo v zaporedju. Poslušanje (govorjenje) besede spreminja poslušalčevo (govorčevo) stanje razuma iz stanja s_1 v s_2 (kjer sta s_1 in s_2 dve od omejenega mnogih stanj razuma). Vsaka beseda ne povzroči vedno, ko se pojavi, enake spremembe, ker je lahko izrečena (slišana) v različnih duševnih stanjih (stanjih razuma). Sprememba je odvisna neposredno od s_1 (in besede), ne pa od predhodnih stanj, toda dejstvo, da je sistem v stanju s_1 in ne v s_2 , ko sliši določeno besedo, je določeno s prejšnjo besedo, ki jo je slišal.

V tako načrtanem modelu tvorjenja pomena v stavku ne obstaja noben problem utemeljitve načina, po katerem besede različno prispevajo k pomenu stavka v različnih kontekstih.

Vendar pa opisani model ni doživel samo odobravanja. Njegov glavni nasprotnik je bil Noam Chomsky.

¹ Prispevek je predelan odlomek iz doktorske disertacije, ki je nastala v podiplomskem seminarju pod mentorstvom prof. dr. Brede Pogorelec leta 1998.

1.1 Spodbijanje modela

Ali je lahko poročilo o rabi jezika, ki temelji na takih hitro sprejemljivih splošnih značilnostih, nepopolno ali morda neustrezno? Chomsky je pokazal, da je odgovor na to vprašanje pritrdilen. Razložil je, da je bilo predstavljanje problema napačno pri samem oblikovanju in uporabi matematične tehnike za izpeljevanje zaključkov iz njega.

Leta 1957 je Chomsky zastavil vprašanje, kako definirati jezik. Menil je, da bi bilo treba najprej zbrati slovar, nato pa ugotoviti, katere serije slovarskih enot so lahko stavki nekega jezika. Ker imata jezika, kot sta npr. angleščina in slovenščina, nedoločljivo mnogo slovničnih stavkov, mora vsak poskus opredeljevanja, katere skupine besed so možni stavki v konkretnem jeziku, težiti k oblikovanju vrste pravil. To vrsto pravil je Chomsky imenoval slovnica. Domneval je, da obstaja sredstvo za učenje jezika, ki ustreza vsaki slovnici in bo tvorilo v abstraktnem smislu samo tista zapovrstja, ki so možni stavki nekega jezika.

To sredstvo za učenje jezika določajo naslednje prvine (povzeto po Chomskem, 1957).

1. Slovar obsega omejeno število besed.
2. Omejeno število stanj razuma, vključujoč a) nekatera začetna stanja, ki približno odgovarjajo duševnemu stanju *Jaz sem na tem, da bom izrekel stavek*, in b) nekatera stanja po dovršenem dejanju, ki odgovarjajo stanju *Pravkar sem končal stavek*.
3. Pravila, ki opisujejo, kaj se zgodi, ko je sredstvo v določenem stanju in proizvaja dano besedo. Vsako pravilo obsega dvoje stanj in slovarsko enoto: če je sredstvo v prvem stanju in proizvaja besedo, bo potem na naslednji stopnji v drugem stanju.

V enem samem izreku,² pa naj bo še tako preprost, je združenih veliko jezikovnih pojavov, ki jih je mogoče opisati in razložiti, vendar se jih govorec z nezavednem procesu tvorjenja izreka ne zaveda oziroma se zaveda le katerega od njih. Vsaka beseda v izreku ima svoj arbitrarni slovarski pomen in smisel,³ ki ji ga dodeli vsakokratna konkretna uresničitev v izreku. Odvisen je od konteksta (torej od konkretnega govornega položaja in sobesedila, v katerem je bil izrek izrečen). Druga pomembna prvina je besedni red, s katerim izražamo razmerje med bolj in manj pomembnimi informacijami, nato izbira tonskega registra, v katerem bo izrek realiziran. Pomembna prvina jezikovnega sporazumevanja je primerna izbira vrste sporočila glede na konkretni govorni položaj.⁴ Različne jezikovne pojave v sistemu opisujemo na različnih jezikovnih ravneh,⁵ vendar se je pri takem načinu opisovanja posameznih prvin na posameznih ravneh treba zavedati, da se včasih v besedilu izgubijo pomembne informacije, ki bi jih sicer v celovitem opisu ne prezrli.

² Ločimo med stavkom, povedjo in izrekom — stavek je sistemska enota, torej abstraktna stavčna struktura, poved enota sporočila oziroma z besedami zapolnjena struktura, izrek pa poved s komunikacijsko funkcijo. Pri izreku upoštevamo ne le jezikovna, marveč tudi nejezikovna sredstva.

³ Smisel je treba ločevati od pomena. Teorijam o pomenu so se do pred dvajsetih let izogibali. Vzrok je v njihovi domnevni neznanstvenosti. Po Hofmannovem mnenju (1993: 7) so se zaradi pobembnosti, ki jo ima pomen v večini družb, za izrazno podobo in pomen besede uporabljali različni termini. »V literaturi sta bila pogosto imenovana oblika in vsebina, ker je psihologija želela slediti prejšnji filozofski rabi znaka in referenta. Vendar filozofi zdaj pozorno ločujejo med smislom in referentom /.../. Najbolj splošna termina sta izraz in vsebina; njuna prednost je, da sta sistematična in relativno nedvoumna.« Vsebinska pomeni isto kot pomen, ki pa je bolj nejasen. »Natančneje, vsebina neke besede je koncept, ki jo povezuje z njeno obliko ali izrazom. /.../ Ko ima oblika več različnih konceptov, povezanih z njo, jih imenujemo različni smisli ali 'branja' (besed).« (Hofmann, 1993: 7.)

⁴ Vedeti moramo, kdaj, kje, s kom, kako, zakaj in o čem govoriti, kar pomeni, da moramo poznati pragmatična načela sporazumevanja.

⁵ V jezikovnem sistemu so ravne razvrščene hierarhično od glasoslovja, oblikoslovja do skladnje kot funkcije semantike. Najvišje se uvršča semantična ravna.

Tradicionalno mnenje, ki izhaja iz strukturalizma,⁶ je, da je mogoče pojavne oblike jezikovnega obstajanja deliti na številne sestavine. Tako je npr. precej globoko zakoreninjeno mnenje, da je mogoče potegniti jasno črto med jezikovno kompetenco in performanco, da je mogoče ločevati med jezikovno strukturo in diskurzom ter pragmatiko, znotraj jezikovne strukture pa so jezikovne ravnine, kot so pomenska (semantika), skladenjska (sintaksa), oblikoslovna (morfologija) in glasoslovna (fonologija), do petdesetih let, ko pridejo do obravnave skladenjske problematike, pojmovane kot ločene avtonomne sestavine, vendar pa že Čehi v tridesetih letih 20. stoletja v praškem lingvističnem krožku obravnavajo medsebojno povezavo med njimi.

V študijah jezika se seveda poleg fonemov, morfemov in leksemov lotevamo tudi večjih strukturnih enot, kot so besedne zveze in stavki na strukturni ravni, na ravni komunikacije pa izreki. Za začetek pogledjmo strukturno raven.

V vseh jezikih so stavki⁷ strukturirani na poseben način. Konstitutivna struktura,⁸ ki tvori stavke, je po Trasku (1993: 57-58) »tip hierarhične strukture, ki je v večini slovničnih teorij postavljen za večino ali vse stavke v večini ali vseh jezikih. Pri analizi konstitutivne strukture se domneva, da se stavek sestoji iz majhnega števila enot (vsaka nepretrgana sekvenca), imenovanih neposredni konstituenti; vsak neposredni konstituent se sestoji še iz manjših konstituentov, ki se sestojijo iz še manjših konstituentov, itn. do najmanjše skladenjske enote (besed ali morfemov). Taka vrsta strukture je najbolj pregledno prikazana v drevesu sorodne vrste. Predstavo skladenjske strukture kot konstitutivne strukture je prvi predlagal Bloomfield (1933); to je bila ena od osrednjih idej v ameriškem jezikoslovju do zdaj in prav verjetno so ravno do nje čutili glavno spoštovanje.«

Besede so v stavkih torej razvrščene v skupine, med seboj pa se razlikujejo ravno v načinu razvrščanja. Lahko so med seboj odvisne ali pa samo sopostavljene druga ob drugo. Na najnižji ravni besede med seboj tvorijo besedne zveze. Odnos, ki se med njimi oblikuje, je lahko prireden ali podreden, načinov, kako se podredni odnos oblikuje, pa je več, in sicer ujemanje, vezava in primik.

⁶ »Strukturalizem. 1. Vsak pristop k jezikoslovnemu opisu, ki vidi slovno jezika najprej kot sistem odnosov. Strukturalizem v tem pomenu v veliki meri izhaja iz dela švicarskega jezikoslovca Ferdinanda de Saussura. Dejansko so vsi jezikoslovni pristopi 20. stoletja v tem smislu strukturalistični in so v nasprotju s prevladujočim atomističnim pristopom velikega dela jezikoslovcov 19. stoletja, ki so jezik primarno videli kot zbirko samostojnih prvin. Z besedami Lepschya (1982), strukturalizem je zaznamovan s svojim poudarjanjem abstrakcije in splošnosti, medtem ko je bilo za predstrukturalistične pristope značilno poudarjanje konkretnega in posebnega. 2. Poseben pristop k jezikoslovnemu opisu, ki je bil razvit v ZDA v 40. in 50. letih. Ameriški strukturalisti (ali postbloomfieldovci) so črpali inspiracijo iz dela Leonarda Bloomfielda, čeprav je jasno, da se Bloomfield ne bi strinjal z nekaterimi njihovimi najskrajnejšimi stališči. Predmetno področje je bilo označeno s skrajno drugim pogledom na to, kaj temeljuje znanstveno raziskovanje, in z opaznim nizom dogmatičnih načel, ki jih je zavrnila večina drugih pristopov. Med temi načeli je bila doktrina o ločevanju med ravninami, po kateri morfološka analiza ni bila mogoča, dokler ni bila končana fonološka analiza, tako tudi skladenjska analiza ni bila mogoča, dokler ni bila končana morfološka; in popolno zavračanje kakršnegakoli sklicevanja na procese v jezikoslovnem opisu v korist togega distribucionalističnemu pogledu na jezikovne vrstne, na katere so se pogosto sklicevali kot na predmetno področje posameznosti in razvrstitve. Zagovorniki generativne slovnične so zavračali večino teh doktrin. Termin strukturalizem so uporabljali kot zmerniljivo; strukturalistični program so v celoti zavračali kot le taksonomični termin, torej termin, ki samo označuje in razvršča, ne nudi pa nobenega pojasnila. Kljub temu so bili uspehi/dosežki ameriških strukturalistov upoštevanju vredni: prizadevali so si za nedvoumnost in jasnost, za natančnost in splošnost, kar je pomagalo pri oblikovanju poti za tvorbo slovnic; njihovo razvijanje predstave o konstitutivni strukturi je vplivalo na poznejši razvoj skladnje mnogo bolj, kot se pogosto priznava; tudi njihovo ogromno spoštovanje osnovnega jezikovnega gradiva za ceno teoretične elegancije zasluži več ugleda, kot se mu ga včasih pripisuje.« (Trask, 1993: 262-263.) Podobno strukturalizem definira tudi Toporišič (1992: 316).

⁷ Stavke je »/z/veza besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike, in sicer na podlagi glagolske vezljivosti in družljivosti. Prim. glagol *loviti*, ki je obvezno dvomestno vezljiv (tj. hoče imeti ob sebi vršilca dejanja in od dejanja prizadeto: *Andrej lovi ribe*), odpira pa tudi mesta za primična določila glede okoliščin kraja, časa in vzročnosti ter glede lastnosti, tako da imamo končno lahko naslednji stavek: *Andrej tamle za Savo sedaj za večerjo mirno lovi ribe*. 2. Stavke posebne vrste je brez osebne glagolske oblike, namreč pastavek (*Oh; Da; Jože!*), polstavek (tega dobimo s pretvorbo iz glagolskega: *Sedeč za mizo, smo poslušali poročila*). 3. Poved. — Prim. še neglagolski stavek.« (Toporišič, 1992: 309-310.) Primerjaj Karlik, Grepl, 1986: 202 in dalje.

⁸ V terminologiji ameriških strukturalistov je »frazo drugo ime za »skladnik stavka«, za sestavino stavka. Enaka je tudi terminologija v Toporišičevi Novi slovenski skladnji. Značilna lastnost frazne gramatike je, da pojmuje »funkcijo stavčnih prvin glede na to, kako so izraženi njihovi položaji v večjih enotah.« (Polansky, 1993: 184.)

Posebno mesto znotraj jezikoslovja in psiholingvistike je dobila tvorba slovnica (kasneje tvorbo-pretvorbna slovnica) — teorija N. Chomskega.⁹ »Pretvorbna slovnica (transformacijska gramatika) (popolneje tvorbo-pretvorbna slovnica) je teorija slovnice, ki jo je prvi začel v petdesetih letih razvijati Noam Chomsky in jo razvil skupaj s sodelavci v naslednjih desetletjih.¹⁰

Chomsky je znotraj jezikoslovnih teorij razlikoval dve komponenti — univerzalno slovnico in slovnice posebnih jezikov. Univerzalna slovnica je vrsta načel, skupnih vsem jezikom. Definira stališče možnega človekovega jezika, razumel pa jo je kot prirojeno jezikovno znanje. Zato je mnenja, da se vsak otrok rodi z znanjem univerzalne slovnice. To mu omogoča, da se lahko tako hitro in s tako majhnim naporom nauči jezikov kljub njihovi zapletenosti. Tisto, česar se je treba naučiti, je slovnica posameznega jezika. Po mnenju N. Chomskega je jezikoslovje del teoretične kognitivne psihologije. Ocenjuje jezikovno znanje govorca ali poslušalca, kar imenuje jezikovna zmožnost. Toda jezikoslovci ne pojasnjujejo, kako je jezik rabljen v posameznih priložnostih. Opisujejo samo sorazmerno statično vedenje, ki je shranjeno v posebnih mentalnih sposobnostih, ki jih imenujemo jezikovne sposobnosti. Razlaga jezikovne rabe je domena psiholingvistike, ki ne opisuje samo postopkov, ki imajo dostop do znanja, shranjenega v jezikovni sposobnosti, in ga uporabljajo, marveč tudi način, po katerem poteka interakcija med njimi in drugimi psihološkimi sposobnostmi. Psiholingvisti lahko tako pojasnjujejo odklone od idealnega, kar Chomsky imenuje jezikovna performanca (aktualna raba jezika v konkretni situaciji).¹¹

Načeloma ne razlikuje med dvema vrstama odklonov, ki ju mora pojasniti psiholingvistična teorija. Najprej so tu tiste napake, ki jih ljudje hitro popravijo, kot npr. napačna artikulacija, napačni

⁹ »Pretvorba (transformacija). 1. V delu Zelliga Harrisa formalna, statična, neusmerjevalna trditev (statement), ki izraža sistematični odnos med dvema stavčnima vzorcema, to je linearnima nizoma prvin, kot npr. med aktivnimi in pasivnimi strukturami v angleščini. V Harrisovi konceptiji ni bila nobena od struktur bolj osnovna ali izpeljana iz druge. 2. V zgodnjem delu N. Chomskega in njegovih kolegov formalna, usmerjevalna trditev, ki izraža sistematični odnos med dvema stavčnima vzorcema, to je linearnima nizoma prvin, kot npr. med aktivnimi in pasivnimi strukturami v angleščini. V njegovi konceptiji velja ena od struktur za osnovno, druga pa za izpeljano iz nje v procesu pretvorbe, ki jo vidi kot učinkovanje na nize sestavin. 3. V obdobju okrog 1965 do okrog 1976 formalna, usmerjevalna teza, ki predstavlja sistematični odnos med dvema poddrevesoma, kjer je eno drevo osnovno in drugo izpeljano iz njega s pomočjo pretvorbe, to je delovanjem na poddrevo. V tej konceptiji je mogoče obravnavane strukture natančno določiti do resnično neskončnih podrobnosti. 4. Od okrog 1976 formalna, usmerjevalna predstava, podobna opisani v točki 3, toda različna v tem, da so se močne sile usmerile v možno označitev vključenih poddreves, predvsem do te mere, da ne sme biti nič natančno določenega razen zahteve, da morajo biti nekatere kategorije neke prisotne pred in po uporabi pretvorbe. Pretvorbni krog. V standardni teoriji pretvorbne slovnice glavno načelo vodenja uporabe večine pretvorbnihih pravil na drevesu. Nekatera vozlišča, imenovana krožna vozlišča (cyclic nodes), so dogovorni vozli s posebnim statusom, zato so tista poddrevesa, kjer prevladuje krožno vozlišče, imenovano krožno področje/torišče. Ko so pretvorbe izvršene na drevesu, se morajo vsa pravila, podrejena krogu, najprej izvršiti na nižjem krožnem področju drevesa, nato na naslednjem višjem in tako dalje, dokler niso izvršena na najvišjem možnem področju; vsaka posebna uporaba pravil na posebnem področju se imenuje samostojni krog. Najpogosteje sta kot krožni vozlišči označeni kategoriji S (stavek) in NP (nominalna fraza), čeprav so bili dani še drugi predlogi. Načelo pretvorbne kroga (pogosto preprosto imenovanega krog) se je ohranilo v vezalno-navezovalni teoriji, čeprav se zdi, da velja za manj osrednje kot prej. V standardni teoriji so bila nekatere pravila, npr. WH-premik (KZ-premik — vprašanja, ki se začnejo z vprašalnici na K in Z, op. S. K.), med osrednjimi pravili izvzeta kot pogoj za krog, toda v vezalno-navezovalni teoriji so vse pretvorbe podrejene prav temu premiku.« (Trask, 1993: 281-283.)

¹⁰ Ideje N. Chomskega so bile prvotno zapisane v obsežnem in prepovedanem delu Logična struktura jezikoslovne teorije (The Logical Structure of Linguistic Theory), dokončanem l. 1955, vendar do leta 1975 neobjavljenem. Lingvisti so postali pozorni na to teorijo l. 1957, ko je izšla knjiga N. Chomskega z naslovom Skladenjske strukture (Syntactic Structures), ki je nudila kratek programski očrt predmetnega področja. Njegove ideje je večina uveljavljenih jezikoslovcev sprejela z vljudnostjo, vendar z malo zanimanjem; toda z velikanskim navdušenjem jih je sprejela mlada generacija jezikoslovcev in v nekaj letih je tvorbo-pretvorbna slovnica postala ortodoksna smer v ameriškem jezikoslovju. Spremembo je spremljalo veliko grenkobe, kot opisuje Newmeyer (1986). Leta 1965 je Chomsky objavil Vidike skladenjske teorije (Aspects of the Theory of Syntax), kjer je predstavljal različico tvorbo-pretvorbne slovnice, ki je bila precej drugačna od prvotne verzije in mnogo razumljivejša. Med drugim je v teorijo vključil tudi semantiko, ki je leta 1957 še nima./ Teorija, opisana v Vidikih, je hitro postala znana kot standardna teorija tvorbo-pretvorbne slovnice. (Precej časa so študenti jezikoslovja imenovali knjigi iz l. 1957 in 1965 Stari in Novi testament.) Tvorbo-pretvorbna slovnica je bila prvi jasni generativni pristop k slovnici v modernem času. Dolgo časa je ostala tudi edini. Pomeni revolucijo v raziskovanju jezikoslovja na splošno in še posebej skladenja. Tvorbo-pretvorbna slovnica je bila presenetljivo močna, toda dokazano je, da je bila opazno slaba pri analiziranju širokega spektra slovnčnih pojavov; v tem času je doživela številne in stvarne modifikacije (razširjena standardna teorija in popravljena razširjena standardna teorija); v zgodnjih osemdesetih letih jo je spodrinila njena neposredna potomka — vezalno-navezovalna teorija.« (Trask, 1993: 282-283.)

¹¹ Na tem mestu prikazujemo le strnjeno teorijo Noama Chomskega in njegovih sodelavcev, in sicer le toliko, kolikor se zdi nujno potrebno za razumevanje izbranih slovnčnih prvin in besedilih otrok.

naglas ali pomanjkanje v ujemanju med osebkom in povedkom. Drugič, tu so vprašanja, ki se jim ni mogoče izogniti, npr. težava v razumevanju stavkov, ki jim težko določimo odnosnico.

V slovnici je določeno, katere serije besed so možni stavki jezika, še posebno pa njihove skladienske strukture. Ta je izražena v obliki serije pretvorbnihi pravil. Nameravan pomen pretvarjanja je abstrakten. Vendar pa slovnica ni poročilo o tem, kako govorci proizvajajo izreke, ko govorijo, nemara celo ne odraža načina, kako je organizirano vedenje. Psiholingvistična teorija samo natančneje določa, kako je jezikovno vedenje mentalno predstavljeno. Stališče, ki ga zastopa Chomsky, je, da so slovnicih pravila, kot so jih odkrili jezikoslovci, shranjena v mišljenju, vendar o tem ni nobenega odločilnega dokaza. Psiholingvistična teorija bi morala poleg tega pojasnjevati tudi, kako je jezikovno vedenje uporabljano, hkrati pa mora biti kompatibilna (harmonična) s teorijami kognitivne psihologije tako, da lahko skupaj s teorijama spomina in pozornosti razloži, zakaj ljudje delajo napake pri razumevanju in proizvajanju jezika.

Chomsky je formaliziral idejo o deljenju stavkov in besednih zvez na dele, uporabljajoč pravila strukture besednih zvez. Pravilo frazne strukture potrjuje, da je (a) popolni izraz večinoma, toda ne vedno, besedna zveza (člen na levi strani pravila), narejen iz enega ali več drugih izrazov, ki so lahko besedne zveze ali samostojne besede (členi na desni strani pravila), in (b) da se členi na desni strani pojavljajo v določenem redu. Nekatera pravila frazne strukture za angleški jezik so prikazana spodaj skupaj s pojasnilom, kaj pomenijo. Puščico lahko preberemo kot »narejen iz« (prepiši v). Pravilo frazne strukture se lahko pri opisu posameznega stavka uporabi večkrat.

S	→	NP VP
NP	→	DET N
VP	→	V
VP	→	V NP

Ker je na levi strani fraznostrukturnega pravila samo en konstituent, se veje drevesa ne morejo ponovno srečati. Chomsky je dokazal, da samo intuicija še ni zadosten pogoj, da bi lahko združevali besede v stavek. Fraznostrukturna analiza pa je uspela pojasniti široko lestvico skladienskih dejstev, na katere rojeni govorec ni neposredno opozorjen, marveč jih v procesu tvorjenja jezika nezavedno uporablja.

Med kognitivnimi lingvisti pa se je pojavil dvom v možnost take delitve jezikovne strukture. Langacker (1991: 105) zato postavlja nekoliko drugačno shemo: jezikovno strukturo sestavljajo jo tri komponente, semantična, fonološka in simbolična, ki so v slovnici predstavljene z ustreznimi enotami. Vendar pa se simbolična struktura ne razlikuje od semantične ali fonološke.

Simbolične enote so bipolarne. Sestavljene so iz semantične enote na eni strani in so v povezavi s fonološko enoto na drugi strani. Besedišče, oblikoslovje in skladnja¹² so v kognitivni lingvistiki pojmovani kot simbolične komponente, ki tvorijo zapovrstje simboličnih enot.

1.2 Simbolična narava slovnice

Najmanjša simbolična enota so morfemi, ki združujejo fonološko in semantično predstavitev. Npr. beseda *pes-φ*, ki je sestavljena iz dveh morfemov, *pes* + *φ*, je na glasoslovni ravni sestavljena iz manjših enot, fonemov [pl-ləl-ls], ki so med seboj povezani na sintagmatski osi.¹³

Tudi semantični pol je kompleksen, predstavimo ga kot [PES]. Beseda kot celota nastane, ko se oba pola združita, to pa se zgodi takrat, ko besedo izrečemo. Oba pola pa postavimo v simbolično

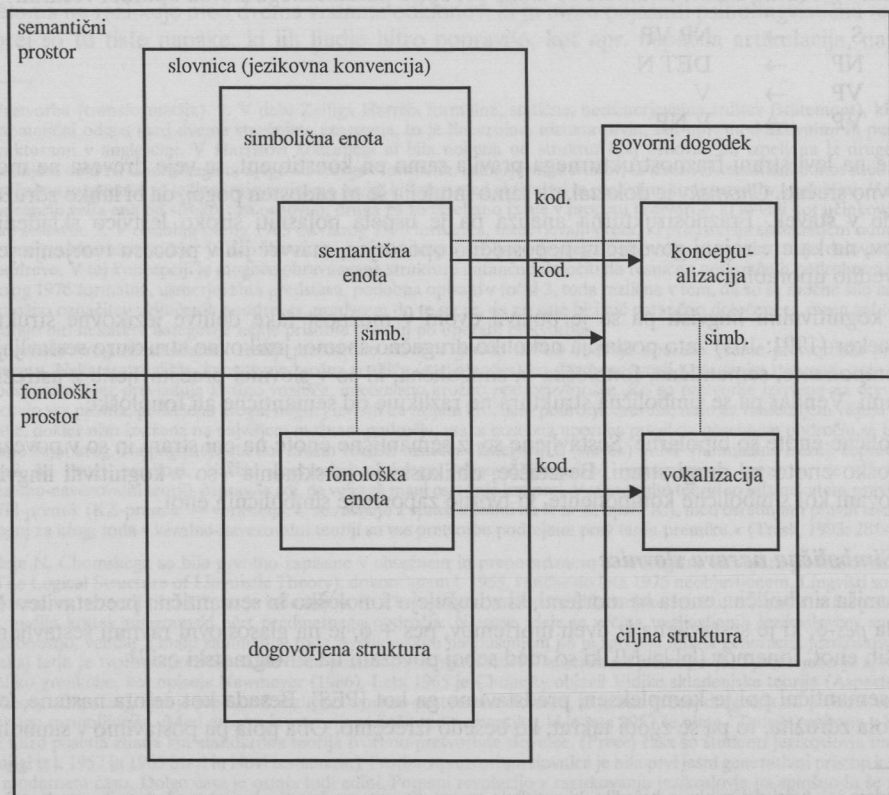
¹² Skladnja je »t/isti del nauka o besedilu, ki raziskuje naravo (in nato podaja tipologijo) medsebojnih zvez besed, zvez besednih zvez, stavkov in povedi, ali ki uči, kako se poved in njene sestavine tvorijo. — Sopom. sintaksa.« (Toporišič, 1992: 274.) Po Trasku (1993: 273) pa je skladnja »veja/panoga slovnice, ki se ukvarja z organizacijo besed v večje strukture, predvsem v stavke; tudi preučevanje stavčne strukture«. Obema definicijama je skupno, da kot predmetno področje označujeta zvezo besed.

¹³ O izrazu glej tudi De Sausurre, 1997, in Kranjc, 1998.

zvezo, ko ju razstavljamo in analiziramo: [[PES]]/[pɫ-ləl-ls]]. Podobno kot pri besedi poteka tudi proces tvorjenja daljših, kompleksnejših struktur.

Simbolična struktura je torej po Langackerju (1987: 76-78) bipolarna, sestavljena iz fonološkega in semantičnega pola in zveze med njima. Iz te svoje predpostavke izpelje povezavo s semantičnim in fonološkim prostorom kot dvema širokima vidikoma človekove kognitivne organizacije. Če pa obstajata semantični in fonološki prostor, potem lahko na podlagi obeh definiramo tudi bipolarni simbolični prostor in simbolično strukturo v njej. Simbolično strukturo tako tvorita semantična struktura na enem polu in fonološka struktura na drugem ter interakcijski odnos med obema. Ta odnos ju povezuje v simbolično enoto. Pri tem moramo razlikovati med simbolizacijo (simb.) in kodiranjem (kod.). Simbolizacija je po Langackerju (1987: 77) »odnos med strukturama v semantičnem in fonološkem prostoru, če ta odnos tvori enoto, ki je že v nekem jeziku ali je ustvarjena v trenutku posebne rabe. Kodiranje pa, na drugi strani, stopa preko meje med konvencijo in rabo. Poiskati mora primerno ciljno strukturo, ki ustreza izbrani enoti znotraj pričakovane stopnje tolerance med dogovorom in realnostjo.« Oceniti mora torej pragmatične okoliščine konkretnega govornega položaja in izbrati tako ustrezno strukturo kot ustrezno zvrst besedila.

V nadaljevanju povzemamo grafično ponazoritev simboličnega prostora (Langacker, 1987: 77).

Simbolični prostor

Poglavje o nekaterih splošnih in zgodovinskih usmeritvah, ki so vodila razpravljanja o tradicionalni delitvi jezikovne problematike na jezikovne ravnine, zaključujemo z diametralno nasprotnim

stališčem kognitivnih lingvistov, ki jezikovno strukturo vidijo kot enoto treh sestavin — semantične, fonološke in simbolične, kot jo je nakazal že De Saussure. S tem je sklenjen krog s strukturalizmom in De Saussurjem kot njegovim utemeljiteljem. V področje svojega raziskovanja tako kognitivna lingvistika vključuje vprašanja, ki so bila iz tradicionalnih skladenjskih razpravljanj izključena ali pa jim ni veljala osrednja pozornost, med njimi predvsem deikti in vzpostavljane reference, ker sta bili ti dve poglavji vključeni v semantiko, ta pa ločena od sistemske skladnje, medtem ko je v besedilni skladnji od sredine sedemdesetih let naprej že njen sestavni del.

1.3 Sklep

Jezikoslovci, ki delujejo v okviru teoretskega področja, imenovanega kognitivna lingvistika, dokazujejo, da je njihov opis jezikovnih pojavov nemogoč brez opozorila na kognitivne sposobnosti tistega, ki »uporablja« jezika. Kognitivni lingvisti delijo s funkcijskimi jezikoslovci delovno hipotezo, da funkcija jezika (komunikacija) omejuje vrsto slovničnih oblik v naravnih jezikih. Jezikoslovci, ki zastopajo kognitivni/funkcijski vidik, so opisali slovnico kot sistem za izražanje (kodiranje) odnosa med izreki in njihovim pomenom. To izražanje (kodiranje) je prikazano kot sorazmerno neposredno: slovnica je seznam ali inventar povezav med izreki in njihovo semantično in pragmatično interpretacijo. Lastnosti kodirnega sistema naj bi bile naslednje:

- slovnična pravila v inventarju so ponazorjena s pari izrek — pomen in niso nujno eksplicitno predstavljena (opisana);
- strukturna pravila (regularne oblike) med paroma vhodni — izhodni podatek (input — output) so povzeta in predstavljajo temelj (osnovo) za tvorjenje in razumevanje novih izrazov (besedil);
- uporaba konvencionalnih izrazov predstavlja velik delež slovnične zmožnosti;
- prototipi obveljajo, ko podobni vzorci okrepijo drug drugega;
- nepravilni vzorci se obdržijo, če se pogosto pojavljajo;
- osnovo za jezikovno kodiranje dogodkov tvori bogat niz kognitivnih sposobnosti.

Na konceptualne združljivosti med povezovalnim in kognitivno-funkcijskim pristopom opozarjajo različni avtorji, med njimi smo izbrali Langackerja, E. Bates in MacWhinneya.

Jezikoslovci vseh teoretskih smeri se strinjajo v tem, da slovnica predstavlja sistem za udejanjanje komunikacijskega namena. Cilj jezikoslovne teorije je, označiti lastnosti kodirnega sistema, ki to omogoča. Generativisti so dolgo verjeli, da je njegova ključna lastnost ta, da ga ni mogoče opisati z referenco na konceptualne bitnosti. Poudarjali so, da je lastnosti slovnice treba opisati samo s čistimi jezikoslovnimi termini, kar je imelo zelo velik vpliv in je odvrčalo pozornost od prave predmetnosti, to je od besedila. S tem namenom so se lotili opisa. Zgodovinski cilj generativne paradigme je bil — pripraviti metodo za izdelavo popolnoma eksplicitnih (določenih) slovnice. Taka slovnica je tista, ki jo je mogoče opisati brez sklicevanja (in nanašanja) na inteligenco razumevaločega bralca (Chomsky, 1965). Na začetku (s Chomskym) je bila razumljena kot aparat ali formalno sredstvo, ki lahko tvori vse in samo slovnične stavke nekega jezika. Vendar se pri tem zdi potrebno usmeriti pozornost tudi v komunikacijski namen, ki ga ima sporočevalec. Če bi npr. želeli razložiti, zakaj ima jezikovni sistem takšno obliko, kot jo ima, se zdi naravno raziskati namen, vsebino in smisel kodirnega sistema. Pri razlaganju strukture Morsejeve abecede se najprej srečamo z razlogom, zakaj je uporabljen ta in ne drugi kod, potem s sredstvi, ki so na voljo za prenos koda, in ne nazadnje z zmožnostjo procesiranja informacije pri sporočevalcu. Podoben je tudi cilj kognitivnih in funkcijskih lingvistov, ki težijo k temu, da bi razumeli, kako so prvine površinske strukture (npr. odnosi med različnimi prvini besedila in izreki, besedni red, struktura stavka, sklonski sistem in podobno) določene s komunikacijskimi cilji, pragmatiko govorne situacije in človeškim kognitivnim aparatom.

Funkcijski lingvisti vidijo funkcijo slovnice v kodiranju in dekodiranju sporočil. Definirajo jo kot (Langacker, 1991) konvencionalizirano in shematizirano serijo oblikovno-pomenskih parov. Ta serija se udejanja v obliki, ki je aktualen ali mogoč izrek. Pomen je torej razumljen tako splošno,

da obsega konceptualizacijo v celoti, vključuje pa tudi komunikacijsko funkcijo in zunajjezikovne vidike govornega dejanja. Shematizacija ali shema je povzetek oblike oziroma pomena. Tipično se uporablja za opis stalnosti v veliki seriji pojavljajočih se oblik ali pomenov. Langacker (1987) te abstraktne pare imenuje *simbolične enote*. V taki interpretaciji slovnice imajo vse slovnične oblike konceptualno osnovo, čeprav je ta pogosto zelo abstraktna. Zato ni jasnega ločevanja med slovnico, semantiko in pragmatiko, ker so v slovnični opis vključene tudi semantične in pragmatične strukture.

Langacker (1987) je slovnico opisal kot seznam ali inventar slovničnih konstrukcij z nekaterimi posebnimi lastnostmi.

1. Seznam obsega prevladujoče jezikovne pravilnosti z izjemami in aktualnimi posebnostmi.
2. Pravila niso predstavljena neposredno, marveč so implicirana v popisu oblikovno-pomenskih parov.
3. Druženje v oblikovno-pomenske pare je konvencionalno in posebno za vsak jezik, zato ga je najbolj smiselno pojmovati kot naučeno.
4. Jezikovno kodiranje dogodkov omogoča in podpira bogat niz kognitivnih zmožnosti.

Na osnovi teh dveh pristopov, to je funkcijskega in kognitivnega, bomo v nadaljevanju analizirali nekatere prvine iz skladenjskega opisa otrokovih govorjenih besedil, ker poleg tega, da kažejo prepletanje in odvisnost med kognitivnim in jezikovnim razvojem, kažejo tudi načine oblikovanja mehanizmov za odkrivanje aktualnih pomenov v besedilu.

2.1.0 Skladenjskostrukturna zgradba otrokovega govorjenega diskurza

Med dejavnike, ki vplivajo na razvoj otrokovega govora, sodi tudi neke vrste občutljivost za konstitutivne strukture jezika. Zdi se, da že otrok v enobesednem¹⁴ obdobju razvoja govora vé, da besede v nizu niso izolirane, ampak so del višjih enot, izrekov, ki opravljajo komunikacijsko funkcijo in prenašajo informacijo o pomenu manjših enot, ki sestavljajo to večjo enoto. Izreki so sestavljeni iz manjših pomenskih enot. Na strukturni ravni pa govorimo o večjih enotah — povedih, sestavljenih iz besednih zvez. Najmanjša enota take strukture je beseda. Da bi se torej otrok naučil jezika, mora odkriti, da so vhodni podatki (besede), ki jih sliši, povezani v enote in da te določajo njihov pomen. Seveda pa pomena ne določajo le najmanjše enote (besede). Odvisen je tudi od načina kombinacije najmanjših enot (besedni red ...) in od konteksta,¹⁵ v katerem je bil izrek izrečen. Jezik torej ni sestavljen iz izoliranih besed, marveč iz strukturiranih enot, ki jih tvorijo besede. Otrok, ki se uči jezika, se mora zavesti teh konstitutivnih struktur, ker bo le tako lahko iz oblike izpeljal pomen.

Zavedanje konstitutivnih struktur jezika je mogoče opazovati le na konkretnem gradivu posnetega govora otrok. Zato bo v nadaljevanju teoretično razpravljanje o posameznih prvinah skladenjskega opisa vpeto v konkretne kontekste otroškega govora.

2.1.1 Konstitutivna struktura stavka

O tem, kako otrok razločuje konstitutivne strukture, se ne vé veliko. Analiza otrokovega govora sicer nudi vpogled v skladenjske strukture, ki jih otrok tvori, vendar ničesar ne pove o načinu razločevanja. P. Bloom (1990) je v skladenjski analizi otroškega govora opazil, da otroci med 18. in 34. mesecem v spontanah izrekih upoštevajo konstitutivno strukturo. V gradivu se niso nikoli pojavljale možne, toda pomensko neustrezne konstitutivne besedne zveze, kot npr. *mlad avtomobilček*, pojavljale pa so se besedne zveze *mlada mamica*. Kot konstitutivna struktura se

¹⁴ Enobesedno obdobje v razvoju govora se začne okrog prvega leta, ko otrok izgovarja prve besede najprej po govornem vzorcu, kasneje pa tudi že samostojno. Več o fazah razvoja govora v Kranjc, 1992 in 1995.

¹⁵ Kontekst je nadpomenka za okoliščine, v katerih poteka govorno dejanje, in sobesedilo.

pojavnajo izreki, v katerih je pri drugi ponovitvi samostalnik nadomeščen z zaimkom. Otroci nadomeščajo samostalniške besedne zveze z zaimki že pred tretjim letom, kar kaže tudi primer iz posnetega dialoga med otroki, starimi tri leta.

Kontekst: otroci se igrajo z različnimi vrstami igrač. Ena od njih je tudi torbica. Igrajo namreč različne vloge (šolarji, mamice, ki se odpravljajo v službo, odrasli na poti v trgovino, priljubljena vloga, ki jo otroci igrajo, je tudi poštar). Eden od otrok je našel torbico, ki je niso mogli zapreti, ker je imela zlomljeno sponko. Med njimi se je potem vnel prepir, kdo je povzročil škodo. (Posneto 11. 11. 1992.)

- Rok: *Lej ga.*
 Lucijan: *Lej, kaj je to. Kdo spet to kvaru? (Kdo je to pokvaril?)*
 Marcel: *Kdo je to kvaru?*
 Lucijan: *Ti si kvaru to.*
 Rok: *Gledu.*
 Marcel: *Nisem.*
 Rok: *Kaž. Kaž. (Pokaži!)*
 Lucijan: *Kdo pa je to pokvaru?*
 Rok: *Kaž. Kaž.*
 Lucijan: *Jes sem to kvaru.*
 Iztok: *Jes bom. Kaži ga. Glej.*
 Sarah: *Spet.*
 Lucijan: *To tuki tko dau.*
 Sara: *Ja. Kvalu je.*
 Sarah: *Pokvaru je.*
 Marcel: *Jes nisem kvaru. Ja.*
 Iztok: *To tobica. Tobica. Neki vrgu je. (To je torbica.)*
 Rok: *Čak. Kvaru je.*

Iz navedenega odlomka pogovora med otroki je razvidno, da so otroci sposobni vzpostavljana reference in nadomeščanja samostalniške besedne zveze, s katero primarno vzpostavljamo referenco. Ime stvari, ki so jo pokvarili oziroma je že bila pokvarjena, je zamolčano do zadnje izmenjave. O njej govorijo le kot o nečem brez imena, vendar moramo vedeti, da jo je imel Lucijan ves čas v roki. Vzpostavljane nanašalnega razmerja je bilo zanje torej neproblematično, in sicer zaradi situacije, v kateri je predmet prisoten. Referenco izražajo samo s kazalnim zaimkom *to*, ki se osemkrat ponovi. V prvem vprašanju (Lucijan: *Kdo spet to kvaru?*) je celo izpuščen pomožni glagol *je*, kar si lahko razlagamo kot posledico vznemirjenosti, ki jo je otrok čutil, ko je skušal razjasniti nastali položaj. V odgovoru na drugo vprašanje pa opazujemo posebni, zaznamovani besedni red — postavljanje kazalnega zaimka na konec izreka. Otrok je namreč s tem poudaril, da misli prav to in samo to igračo, torej ne katerekoli druge, ki je tudi pokvarjena. Ob tem moramo opozoriti tudi na izpuščanje predpone *po-* in na samokorekturo v enem od naslednjih izrekov, vendar hkrati tudi na vračanje k obliki besede brez predpone. Taka oblika tvorjenih glagolov brez predpone je značilna predvsem za zgodnje obdobje razvoja otrokovega govora, v drugem obdobju pa je prisotna predvsem v posebnih okoliščinah, ko so otroci ali zelo razburjeni ali pa utrujeni, zaspani in ne pazijo več toliko na svoj govor.

Tudi raziskave otrokovega razumevanja govora do zdaj niso dale kakšnih opaznih razlag procesa razločevanja konstitutivnih struktur. Pri njihovem razločevanju otroku zelo pomagamo z različnimi zvočnimi signali. Očitna informacija o tem, da gre več besed skupaj, je, da jih izgovorimo kot eno enoto med dvema vdihoma, od druge skupine besed pa jih ločimo s krajšim premorom.¹⁶ Med otroki so velike razlike v procesu razločevanja konstitutivnih struktur, ne vemo pa, kdaj in kako pride do tega.

¹⁶ Take premore merimo v mikrosekundah.

Ob teh vprašanjih se postavlja še eno, ki se zdi bistveno za pridobivanje jezikovne zmožnosti, in sicer, kdaj otrok ugotovi, da se jezik na nekaj nanaša ali da je mogoče jezikovne konstituente preslikati v neki pomen. Nekateri avtorji trdijo (Hirsh-Pasek, Michnick Golinkoff, 1996: 76), da je pri otroku že ob koncu prvega leta navzoče načelo reference; besede je namreč mogoče preslikati v otrokove predstave predmetov, dejanj in lastnosti v okolju. V definiciji smo se srečali s pomenoma *besede* in *preslikave*, s konceptoma, ki zaposlujeta mnoge jezikoslovce, filozofe in psihologe. Za naše predstavljanje naj na tem mestu zadostujeta razlagi Lyonsa (1977). »Beseda (ali skupina besed), s katerimi vzpostavljamo referenco, je glasovna oblika, ki ima arbitraren odnos do koncepta, ki ga predstavlja. Preslikava se nanaša na simboličen odnos med besedo in dogodkom ali predmetom, ki ga predstavlja.« Zdaj pa se bomo ustavili še ob vprašanju, kako poteka proces tvorjenja besedila od prve besede do večbesednih izrekov.

2.1.2 Od besede do besedila

V obdobju intenzivnega učenja jezika (od prvega do tretjega leta) gre otrok skozi tri glavne stopnje. Na prvi stopnji je njegova sposobnost produkcije omejena na enobesedne enote, imenovane holofraze, na drugi se zmožnost tvorjenja poveča na več enot znotraj enega izreka, na tretji stopnji pa doseže zmožnost tvorjenja zapletenejših večstavčnih besedilnih enot. V tem času otrok ne le pridobi zmožnost tvorjenja daljših besedil, marveč se izpopolni v obvladovanju znakov tudi na drugih jezikovnih ravneh.

Besede s prve stopnje, ki so sicer že izreki s propozicijsko vsebino (PROP) in komunikacijsko funkcijo (KF), se tako po obliki kot po pomenu dostikrat ločujejo od besed odraslih. Obe razliki sta posledica stopnje otrokovega kognitivnega razvoja. Zanj je značilno, da otrok prej razlikuje med glasovoma na začetku besede oziroma pred naglasom, prej razlikuje med besedami, ki se razlikujejo v več kot enem fonemu, in besedami, ki so različne po samoglasnikih. O popolnem glasovnem zaznavanju lahko govorimo šele pri dveletnem otroku, ki pa težje prepozna svoje besede kot besede sogovorca. Poudariti kaže tudi to, da »zaporedje v razvoju govornega izražanja nujno ne sledi zaporedju glasovnega zaznavanja« (Marjanovič-Umek, 1990: 27). Otrokove besede se od besed odraslih na glasoslovni ravni razlikujejo po tem, da otrok izpušča nepoudarjene zloge, podvaja zloge, izpušča foneme (končni in začetni soglasnik ali začetno soglasniško skupino), dodaja samoglasnike in zamenjuje foneme, kar se kot posledica kaže tudi na morfološki ravni. P. Reich (1986: 48-49) pa navaja sedem teoretično možnih odnosov med otrokovim pomenom posameznih besed in pomenom, ki ga imajo iste besede v besednjaku odraslih.

1. Zožen pomen, ko beseda otroku pomeni le nekatere konkretne referente, drugih, ki jih tudi poimenuje ista beseda, pa ne.
2. Preširok pomen, ko je pomen besede za otroka širši kot za odraslega, npr. *teta*, ki otroku ne pomeni le osebe, ki je z njim v sorodu, ampak vse osebe ženskega spola.
3. Popolna prekrivnost pomena pomeni, da imata besedi v besednjaku otroka in odraslega popolnoma enak pomen. V zgodnjem otrokovem govoru se le redko pojavlja.
4. Delno prekrivanje, ko je otrokov pomen besede na nekaterih področjih razširjen, na drugih pa zožen (primer beseda *kolač*, ki jo je otrok uporabljal za borovničev kolač in borovnice, ne pa tudi za druge vrste kolačev).
5. Neprekrivanje, pri čemer se otrokov pomen neke besede niti delno ne prekriva s pomenom besede pri odraslem. (Primer takega pomenskega odnosa med dvema besedama je beseda *odpadek*,¹⁷ ki jo je otrok uporabil za poimenovanje *majhnega odpada*, v besednjaku odraslega pa je beseda *odpadek* rezervirana za poimenovanje smeti.)

¹⁷ Uporabljena beseda kaže, da otrok sicer obvlada pravila tvorjenja besed, in sicer dodaja obrazilo *-ek* za majhno stvar moškega spola pri tipu modifikacijske izpeljanke, ne pozna pa prvega pomena tvorjene besede, to je »1. kar se v

6. Besed ni v besednjaku odraslega. V tem primeru otrok izgovarja besede, ki jih tvori sam, imenujemo jih *idiomorfi* (Marjanovič-Umek, 1990: 25), te pa kasneje izginejo iz otrokovega besednjaka.

7. Besed ni v besednjaku otroka, kar pomeni, da se otrok teh besed še ni naučil.

Pomen otrokovih enobesednih izrekov lahko razberemo iz konteksta, v katerem je bil izrek izrečen, pogosto pa nam pri tem procesu pomaga tudi intonacija, s katero je otrok opremil svoj izrek.

Vrsta študij o enobesedni fazi razvoja govora (Bates, MacWhinney, 1979: 190) ugotavlja, da enobesedni izreki izražajo predvsem nove, spreminjajoče se in negotove informacije. Ozadje neke informacije ali dana informacija, relevantna za pomen izreka, sta le redko izražena. Če je taka informacija slučajno izražena, potem so za to uporabljena nejezikovna sredstva, kot so npr. kretnje, s katerimi pokaže na predmet. Bistven problem za otroka v tem primeru je, naučiti se, da manj pomembna informacija ni nujno manj pomembna tudi za poslušalca, da torej obstajajo razlike v vedenju in besedilnih svetovih udeležencev v komunikacijskem procesu. Prvi enobesedni izreki ne izražajo konceptov, marveč predvsem otrokove komunikacijske namere.

Najpopolnejše zbirke otrokovih enobesednih izrekov nudijo dnevniški zapiski. Za slovenski otroški govor sta znana dva taka dnevniška zapisa, in sicer Kolaričev iz leta 1959 in Žagarjev iz leta 1992 (glej Reference na koncu prispevka). Prvi poleg seznama besed in izrekov avtorjevih vnukov prinaša tudi dragocen popis razvoja glasov v prvem obdobju razvoja govora. V svetovni strokovni literaturi pa je znanih več takih dnevnikov, med njimi je prav gotovo največkrat citiran in najbolj znan Leopoldov iz leta 1939.

Dnevniški zapis je podlaga tudi Hallidayevi študiji (1975) o enobesednih izrekih njegovega sina Nigela. Gradivo je zbiral od otrokovega devetega do osemnajstega meseca. Do šestnajstega meseca in pol je otrok izgovarjal le enobesedne izreke, njegov slovar pa je obsegal približno 50 besed.¹⁸ Halliday za to obdobje meni, da je še nemogoče govoriti o skladnji, ker da poteka neposredna preslikava med glasom in pomenom, ki ga otrok ne pridobi s pomočjo učenja iz jezikovnega okolja, marveč ga za svoje izreke ustvari sam. Tak otrokov jezik imenuje protojezik, vokalizacijo pa protobesede. Njihov pomen izhaja iz otrokove notranje sposobnosti izražati namere.

V gradivu je prepoznal šest funkcij, od teh so štiri pogoste (instrumentalna, urejevalna, interakcijska in osebna), dve (hevristična in predstavna) pa se pojavljata šele po šestnajstem mesecu.

Med številnimi semantičnimi taksonomijami otrokovih enobesednih izrekov smo izbrali Hallidayevo, ker se zdi s kognitivnega stališča zelo utemeljena, hkrati pa se da vanjo razvrstiti celotno zbirko enobesednih izrekov, posnetih v mlajši skupini otrok v vrtcu v Sevnici (glej Kranjc, 1998). Na tej stopnji smo torej preverili gradivo s Hallidayevo razvrstitvijo, v prihodnosti pa bi ga kazalo še natančneje pregledati morda tudi z vidika dopolnjevanja taksonomije.

Poglejmo si nekoliko bolj natančno vseh šest funkcij (Halliday, 1975).

1. Instrumentalna funkcija je namenjena zadovoljevanju otrokovih želja in potreb. Imenujemo jo lahko tudi funkcija *želim*.
2. Urejevalna funkcija se kaže v izrekih, s katerimi govorec nadzira vedenje drugih. Opisali bi jo lahko tudi z besedno zvezo *naredi, kot ti pravim*.

gospodinjstvu, vsakdanjem življenju izloči, zavrne kot neuporabno; 2. kar se pri predelavi, obdelavi česa odstarni, izloči kot neuporabno za prvotni namen» (SSKJ, 1994: 737). V SSKJ torej ni predviden pomen besede odpadek kot »majhen kraj, kamor odlagamo stvari, ki so neuporabne«.

¹⁸ Preden izgovori prvo besedo, otrok razume približno 100 besed. Okrog leta in pol otrok pozna 50 besed, po prvih 100 besedah pa njegov besednjak hitro narašča.

3. Interakcijska funkcija se uporablja za interakcijo s tistimi, ki so zbrani okrog otroka (funkcija *jaz in ti*).
4. Osebna funkcija pomeni izražanje otrokove lastne originalnosti (funkcija *to sem jaz*).
5. Hevristična funkcija služi za raziskovanje okolja (funkcija *povej, zakaj*).
6. Predstavno funkcijo otrok uporablja za ustvarjanje lastnega okolja (funkcija *igramo se, da smo ...*).

Po osemnajstem mesecu število besed pri otroku naraste, začne sodelovati v dialogu, skladnja se razširi na dvobesedne izreke in šest funkcij iz prvega obdobja se spremeni. Oblikujeta se dve osnovni funkciji jezika, to sta »matetična« in »pragmatična« (znanje in sporazumevanje ali slovnicična in sporazumevalna zmožnost).

Primeri, ki jih navajamo, so iz gradiva, posnetega v vrtcu v skupini otrok, starih okrog 18 mesecev. Besede se med seboj razlikujejo po intonaciji, tonskem pasu, v katerem so izgovorjene; predvsem pa njih in njihovo funkcijo definira kontekst, v katerem so izgovorjene.

<i>Izrek</i>	<i>»Prevod«</i>	<i>Pomen</i>
<i>Instrumentalna funkcija</i>		
dugo	daj mi drugo	splošna želja
dej	daj mi to	spošna želja
čaja	rad bi pil čaj	posebna želja
men	poglej me	posebna želja
<i>Urejevalna funkcija</i>		
dej	daj, stori to	poseben ukaz
moje	to je moje, pusti	poseben ukaz
ja	da	pozitiven odgovor
<i>Interakcijska funkcija</i>		
teta	Teta!	vzpostavljanje interakcije
atka	Katka!	poziv k skupni igri
lej	glej	zbujanje pozornosti ob nekem predmetu
<i>Osebna funkcija</i>		
pipi	to je škatla	posebno zanimanje za škatlo
haha	haha	veselje
Baka	to je Branka	zanimanje za Branko
kov	to je pokrov	posebno zanimanje za pokrov
<i>Hevristična funkcija</i>		
to?	kaj je to?	vprašanje
<i>Predstavna funkcija</i>		
ringa	ringa ringa raja	pesem
lalala	lalala	pesem
bimbom	bimbam	zvonjenje zvona

Prehod iz obdobja enobesednih izrekov v obdobje dvobesednih je zelo težko natančno določiti. Otrok besede izgovarja čedalje bolj skupaj, kar lahko opazamo tako ob glasovnih značilnostih besed kot v njihovem kontekstu. Besede si lahko sledijo na več načinov. L. Bloom jih je razdelila v

dva tipa, in sicer verižni in holistični tip. Verižno si besede sledijo druga drugi takrat, kadar se vsak enobesedni izrek nanaša na svoj dogodek ali aktivnost. (Posnetek iz vrtca v Sevnici, 22. 10. 1992.)

Kaja2: *Lej ga. A-gu. A-gu. Avto. Avto.*
 Sara: *Ni. Tkole.*
 Kaja2: *Aaa.*
 Vesna: *Ku-ku.*
 Lenart: *Lej ga.*
 Vesna: *Men dej. Men. Tkole. Lej ga, medo. Medo.*
 Gordana: *Pe-pe-pe.*
 Vesna: *Padu. (Kužek je padel.)*
 Doroteja: *Pala. Lej.*
 Lenart: *Šlo. Aha. Tam je. Padu.*
 Doroteja: *Na.*
 Lenart: *Stisni.*
 Doroteja: *Ni.*

Vsak od izrekov ima svojo lastno referenco. Otroci govorijo o avtomobilčku, medvedu, kužku, pripovedujejo o sebi in o svojih aktivnostih. Od verižno povezanih izrekov pa se ločuje holistična sekvenca, kjer se izreki nanašajo na isto aktivnost ali predmet. V deklinični vlogi si sledijo izreki *kaseto, krogec, la-la, lučkice, la-la, mikofonček*. Vsi so povezani z enim predmetom, to je diktafonom.

Vesna: *Tako ma mama. Ta lala. Mama tut. Lučke. To ma mamica. Kaseto. Krogec. To la-la. Lučkice. La-la. Tole la-la. Mikofonček. (Mikrofonček.) Pastirčka. Goga. (Gordana.)*

V primeru zapovrstja enobesednih izrekov so ti med seboj že bolj povezani, čeprav gre na prvi pogled samo za pomensko povezavo (isti referent). Ta tip povezave izrekov med seboj se pojavlja šele nekaj tednov pred prvimi dvobesednimi izreki in je pomemben predhodnik večbesednih izrekov. Pri tem pa je treba še poudariti, da s prvimi dvobesednimi izreki enobesedni izreki iz otrokovega govora ne izginejo.

3 Iz gradiva je moč razbrati, da se že otroci v zgodnjem obdobju razvoja govora začnejo zavedati konstitutivne strukture stavka. Seveda se ta proces odvija nezavedno, kaže pa se v njihovih besedilih. Iz otrokovih izrekov je mogoče sklepati tudi na primarne oz. sekundarne strukture v stavkih, ki so potencialni stavki nekega jezika.

Reference

- Anisfeld, Moshe (1984). *Language Development from Birth to Three*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Atkinson, Martin (1992). *Children's Syntax. An Introduction to Principles and Parameters Theory*. Oxford, UK — Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Bates, Elizabeth, Inge Bretherton, Lynn Snyder (1988). *From First Words to Grammar. Individual differences and dissociable mechanisms*. Cambridge — New York: Cambridge University Press.
- Bates, Elizabeth, Brian MacWhinney (1989). *Functionalism and the competition model*. V: B. MacWhinney, E. Bates (ur.). *The crosslinguistic study of sentence processing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, Lois (1973). *One word at a time. The Hague: Mouton*.

- Bloom, Lois (1991). *Language development from two to three*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bloom, Lois (1993). *The transition from infancy to language. Acquiring the power of expression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton & Co.
- Chomsky, Noam (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Chomsky, Noam (1972). *Language and Mind*. Enlarged Edition. New York — Chicago — San Francisco — Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Floris.
- Chomsky, Noam (1988a). *Language and problems of knowledge: The Managua lectures*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Fletcher, Paul, Brian MacWhinney (ur.) (1995). *The Handbook of Child Language*. (Blackwell Handbooks in Linguistics, 2). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Fox, Barbara (1993). *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*. (Cambridge studies in linguistics 48). Cambridge: Cambridge University Press.
- Frazier, Lyn, Charles Clifton, Jr. (1996). *Construal*. (A Bradford Book). London, England — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Garnham, Alan (1990). *Psycholinguistics: Central Topics*. London — New York: Routledge.
- Gepl, M. in Karlík (1986). *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Halliday, M. A. K. (1973). *Explorations in the functions of language*. (Explorations in Language Study). London: Edward Arnold (Publishers) Ltd.
- Halliday, M. A. K. (1975). *Learning how to mean: explorations in the development of language development*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar*. London — Melbourne — Auckland: Edward Arnold.
- Harris, Catherine L. (1990). *Toward a Connectionist Representation of Grammatical Knowledge*. San Diego: University of California. (HTML format; <<http://crl.ucsd.edu/newsletter/4-2/Article1.html>>.)
- Hofmann, T. R. (1993). *Realms of Meaning. An Introduction to Semantics*. (Learning about Language). London — New York: Longman
- Kranjc, Simona (1992). *Govor predšolskih otrok*. (Diplomska naloga). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Kranjc, Simona (1995). *Razvoj govora predšolskih otrok*. (Magistrska naloga). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec, somentorica: prof. dr. Ljubica Marjanovič-Umek. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Kranjc, Simona (1998). *Skladnja otroškega govora od prvega do tretjega leta*. (Doktorska disertacija). Mentorica: prof. dr. Breda Pogorelec, somentorica: prof. dr. Ljubica Marjanovič-Umek. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Langacker, Ronald (1987). *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.

Simona Kranjc

UDK 81'276-053.2:81'367

SUMMARY

SYNTAX AND CHILD SPEECH

According to functional linguistics, the function of grammar is related to encoding and decoding messages. Grammar is defined as a conventionalised and schematised series of form-meaning pairs. This series is realised in a form that is an actual or possible utterance. Meaning is treated as such a broad category that it includes all conceptualisation as well as the communicative function and the extralinguistic aspects of a speech act. Schematisation or a schema is a summary of the form or meaning. Typically it is used to describe permanency is a large series of occurrences of forms or meanings. In this interpretation of grammar, all grammatical forms have a conceptual foundation, even though this foundation may frequently be very abstract. Therefore there is no clear

demarcation line between grammar, semantics and pragmatics, as the grammatical description includes also semantic and pragmatic structures.

This concept of grammatical description may also be applied to child speech. The empirical material provides evidence that children begin to develop an awareness of the sentence constituent structure at an early stage of speech development. The process is of course happening on a subconscious level, but it is reflected in children's texts. Their utterances allow us to draw conclusions about primary and secondary structures in sentences that are potential sentences of a particular language.